

Cenzura i sloboda medija

Bačelić-Medić, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:121050>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Lucija Bačelić-Medić

CENZURA I SLOBODA MEDIJA

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

LUCIJA BAČELIĆ-MEDIĆ

CENZURA I SLOBODA MEDIJA

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Tomislav Janović

Sumentor: dr.sc. Vanesa Varga

Zagreb, 2024.

Sadržaj

Sažetak	3
Abstract	4
1. Uvod	4
2. Mediji i politika	5
3. Cenzura	7
3.1. Vrste cenzure	8
4. Sloboda medija i govora	12
4.2. Normativni temelji slobode medija i govora	16
5. Zaključak	19
6. Literatura	20

Sažetak

Tema ovoga rada su cenzura i sloboda medija. Glavni cilj rada je objasniti pojmove cenzure i slobode medija. U radu se istražuju definicije cenzure i vrste cenzure te se nastoji identificirati aktere cenzure s obzirom na uređenja država u kojima ona nastaje. U drugom dijelu rada se istražuje pojam slobode posebice u kontekstu promišljanja Johna Stuarta Milla, Claude-Jean Bertranda, i drugih važnih teoretičara. Također, opisuju se važni normativni akti koji doprinose zaštiti slobode medija i slobode govora. Rad doprinosi boljem razumijevanju složenih odnosa između cenzure, slobode medija i slobode govora te pruža korisne teorijske i praktične uvide.

Ključne riječi: cenzura, država, mediji, sloboda govora

Abstract

The topic of this paper is censorship and media freedom. The main goal of the paper is to explain the concepts of censorship and media freedom. The paper explores the definitions and types of censorship and aims to identify the actors involved in censorship, considering the political systems in which it occurs. In the second part, the concept of freedom is examined, particularly in the context of the thoughts of John Stuart Mill, Claude-Jean Bertrand, and other important theorists. Additionally, the paper describes key normative acts that contribute to the protection of media freedom and freedom of speech. The paper contributes to a better understanding of the complex relationships between censorship, media freedom, and freedom of speech, offering valuable theoretical and practical insights.

Keywords: censorship, freedom of speech, media, state

1. Uvod

Cenzura, sloboda medija i sloboda govora od temeljne su važnosti za razumijevanje suvremenih demokratskih društava. Cenzura, kao oblik kontrole informacija, ima dugu povijest koja seže unatrag tisućama godina. Počeci cenzure mogu se pratiti do antičkih civilizacija, kada su vlasti provodile rigorozne mjere kako bi suzbile bilo kakve ideje koje su prijetile njihovoj moći. Kroz povijest, cenzura je često bila sredstvo očuvanja javnog mišljenja, a njeni oblici evoluirali su kroz različite društvene i političke kontekste (Naddaff, 2002:11-12).

Uništavanje knjiga i kulturnih dobara predstavlja daleko više od fizičkog gubitka – ono simbolizira brisanje povijesti, identiteta i intelektualnog naslijeđa jedne zajednice. Kada knjižnica izgori, zajednica ne gubi samo zbirku knjiga, već i sjećanja, znanje i kulturnu baštinu koja je oblikovala njezin razvoj. Gubitak knjižnice nije samo materijalni, već i duhovni, jer gasi izvor obrazovanja i napretka, a time i sposobnost naroda da uči iz prošlosti. Primjeri takvih katastrofa dolaze iz svih dijelova svijeta i kroz sva vremenska razdoblja – od drevnog uništenja knjižnice u Aleksandriji, preko rušenja isusovačke knjižnice u Kini, do spaljivanja knjižnica u Leuvenu tijekom oba svjetska rata, te uništenja vrijednih rukopisa u Chartresu, Varšavi, Hrvatskoj i Sarajevu krajem dvadesetog stoljeća. Ovi primjeri pokazuju da su knjižnice više od zgrada s knjigama – one su čuvari kulturne svijesti, a njihovim uništenjem zajednice trpe nenadoknadiv gubitak (Assmann, 2015:17).

S druge strane, sloboda medija i sloboda govora su fundamentalna prava koja omogućavaju otvorenu raspravu i razmjenu ideja. John Stuart Mill (1859), jedan od najutjecajnijih mislilaca o slobodi izražavanja, naglašava važnost individualnih sloboda i kritizira tiraniju većine, ističući da su svi ljudi podložni pogrešci. Prema njemu, mogućnost izražavanja različitih mišljenja je ključna za intelektualni i moralni razvoj društva. Ova ideja o slobodi govora postala je temelj demokratskih vrijednosti, a njezina pravna zaštita osigurana je brojnim međunarodnim dokumentima, kao što su Opća deklaracija o ljudskim pravima (Narodne novine, www.nn.hr), Međunarodni pakt o

građanskim i političkim pravima (Ujedinjeni narodi, www.pravamanjina.gov.hr), Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava (Ustavni sud Republike Hrvatske, www.usud.hr) i Ustav Republike Hrvatske. (Ustav Republike Hrvatske, www.zakon.hr/)

U prvom poglavlju ‘Mediji i politika’ osvrnut ćemo se na važnost medija u društvu i na nekoliko paradigmi koje objašnjavaju međupovezanost medijskog i političkog sustava. Objasnit ćemo kako su mediji su ključni za ostvarivanje slobode izražavanja i drugih prava u demokratskom društvu, zbog čega su razvijene specifične norme koje zahtijevaju njihovu neovisnost, profesionalnost i pluralnost stavova. Također, postoje standardi koji obvezuju društvene institucije, uključujući vlade, da poštuju neovisnost medija i osiguraju novinarima pristup relevantnim informacijama. U drugom poglavlju definirat ćemo pojam cenzure, njezine vrste i glavne aktere te razlike u vrijednosti između cenzuriranog i necenzuriranog teksta. Analizirat ćemo nekoliko primjera cenzure i proučiti proces kojim urednici biraju tekstove za objavljivanje. U trećem poglavlju fokusirat ćemo se na slobodu govora, slobodu medija i na učenja velikih teoretičara poput Johna Stuarta Milla, Denisa McQuaila, Jürgena Habermasa i drugih. Za kraj, osvrnut ćemo se na najvažnije zakone koji štite slobodu izražavanja u svijetu i u Hrvatskoj.

2. Mediji i politika

Za razumijevanje pojmova cenzure i slobode medija vrijedi se osvrnuti na odnos politike i medija. Prema Tomiću (2021), tisak kao medij predstavlja „snažan alat za osvajanje, održavanje i jačanje vlasti nad masama.” U toj ključnoj ulozi danas prevladavaju dnevne i tjedne novine, časopisi te specijalizirani listovi. Ovi tiskani mediji važni su i za organizacije poput javnih ustanova, korporacija, tvrtki i nevladinih organizacija, jer putem tih komunikacijskih kanala prenose svoje poruke ciljanim skupinama.

Slično, prema Bermanu (2007), institucija za koju su razvijene univerzalno prihvaćene norme su mediji. Kao ključni sudionik u ostvarivanju i olakšavanju prava na slobodu izražavanja, mediji su od strane međuvladinih organizacija, nevladinih organizacija i različitih agencija pod međunarodnom i domaćom upravom viđeni kao temeljni za ostvarivanje svih drugih prava u demokratskom društvu. Kao rezultat toga, razvile su se vrlo specifične norme i standardi koji se odnose na medije. Postoje očekivanja u vezi s medijima samima — da bi trebali biti neovisni, da bi trebali djelovati profesionalno, da bi trebali odražavati pluralnost stavova o važnim pitanjima. Ali postoje i standardi prema kojima bi druge društvene institucije, uključujući vlade, trebale tretirati medijske subjekte – da bi trebale poštivati neovisnost medija uz suzdržavanje od nametanja regulacija, da novinari trebaju imati pristup relevantnim informacijama, itd. Berman (2007) daje relativno noviji primjer postratnog Kosova te Bosne i Hercegovine u 1990-im godinama.

Međunarodni administratori poslani su u BiH i Kosovo kako bi pomogli u tranziciji nakon rata. Na oba mjesta mediji su imali povijest surađivanja sa političkim frakcijama ili su doprinosili postojećim nesuglasticama između njih, potičući neprijateljstvo, zato jer je izvještavanje bilo etički pristrano. Ono što njihovo iskustvo pokazuje jest da, iako općeprihvaćene međunarodne norme i standardi mogu definirati željeni ishod demokratizacije medija, ti isti principi možda ne pružaju dovoljno smjernica za određivanje načina na koji se taj cilj može postići. Pretpostavka je da norme koje tako dobro funkcioniraju u uspostavljenim, stabilnim demokracijama također trebaju pružiti standarde koji će se primjenjivati u tranzicijskim društvima. U okolnostima demokratizacije, institucije vlasti i civilnog društva još uvijek ne djeluju prema principima koji upravljaju tim institucijama u demokratskim društvima. Berman (2007) smatra da ako te institucije već funkcioniraju prema tim principima, demokratizacija ne bi bila potrebna. Kada se uvjeti u demokratizirajućem društvu razlikuju od onih u uspostavljenim demokracijama na način koji čini relevantne prihvaćene standarde i norme neučinkovitim, strogo pridržavanje tih normi će ometati, a ne olakšati, konačni razvoj uspješne demokracije. Berman (2007) ističe da želja za neovisnim medijima dovodi do stroge averzije protiv regulacije medija od strane vladinih tijela koja bi mogla koristiti te regulacije za cenzuriranje ili utjecanje na sadržaj medija. Umjesto toga, uloga vlade često je ograničena na tehnička područja poput upravljanja i dodjele frekvencija za emitiranje, dok mediji sami reguliraju aktivnosti svojih članova i sadržaj njihovog izvještavanja, s očekivanjem da će ova samoregulacija uključivati mehanizam koji osigurava profesionalnost među članovima medija. Da bi pridržavanje tih normi imalo smisla, mediji moraju biti i sposobni i voljni oduprijeti se neprikladnim uredničkim utjecajima i samoregulirati se. Prema Bermanu (2007), u Sjedinjenim Američkim Državama izjava se ili kvalificira za kazneno djelo zbog poticanja na nasilje, ili ne podliježe nikakvoj cenzuri. Berman napominje kako su mediji u BiH i Kosovu skloni imati sadržaje koje Ujedinjeni narodi i Organizacija za europsku sigurnost i suradnju propisaju kao kriminalni poticaj. Međutim, postoji prostor za određenu fleksibilnost u okolnostima koje to zahtijevaju. Dok se u mnogim zapadnim demokracijama govor mržnje slobodno regulira bez da se smatra kršenjem slobode izražavanja ili medijskih normi, moguće je uvesti mjere poput obaveznih isprika, javnih isprika, civilnih kazni ili javno administriranih opomena novinarima i urednicima. Te mjere bi omogućile regulaciju štetnog izvještavanja uz minimalan utjecaj na slobodu izražavanja. U istraživanju Aleksandra Labusa (2009) analizira se nešto stariji primjer odnosno upravljanje medijima, cenzura i položaj novinara u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Posebna pažnja Odsjeka za novinstvo bila je usmjerena na kontrolu novinarskog rada. Sloboda uređivanja medijskih sadržaja nije bila prepuštena redakcijama, već su se svaka izjava i odabir sugovornika morali odobriti od strane Odsjeka. To je posebno bilo strogo kod komunikacije sa stranim diplomatima i političkim predstavnicima, čime se sprječavala nepoželjna komunikacija. Primjer toga je cirkular iz 1941., kojim je zabranjeno uzimanje izjava od inozemnih diplomatskih predstavnika bez prethodnog odobrenja, uz prijetnju kaznama za prekršitelje. Posebna pažnja pridavana je prijateljskom pisanju prema saveznicima. Hrvatski list iz Osijeka bio je upozoren da ne vrijeđa saveznike, posebice Talijane, u vezi s osjetljivim povijesnim pitanjima. Također, Nova Država Hrvatska bila je prozvana jer nije ispunila zahtjev Odsjeka da pošalje novinara na događaj koji je uključivao novogodišnju čestitku ministra njemačkom veleposlaniku.

Kunczik i Zipfel (2006) objašnjavaju odnos između sustava medija i sustava politike putem tri paradigme. „Paradigma podjele vlasti polazi od pretpostavke da mediji u demokraciji imaju funkciju kritike i nadzora. Mediji se u tom kontekstu razumiju kao ‘četvrta vlast’ koja čini protutežu odnosno nadzorna je instanca triju ostalih vlasti (zakonodavne, izvršne i sudske). Mediji bi trebali biti posve neovisni o političkom sustavu kako bi mogli ostvarivati tu zadaću. Neovisnost medija možemo razumjeti kao funkcionalnu za politički sustav jer samo medijski sustav jasno razgraničen od politike može vjerodostojno legitimirati politički sustav” (Kunczik i Zipfel, 2006:57). Kritičari ove paradigme upozoravaju da mediji ne mogu biti samostalna vlast uz tijela ili iznad tijela ustavne demokracije. Mediji nikako ne mogu nadomjestiti državnu vlast te nemaju istu moć kao političke institucije.

Predstavnici teorije instrumentalizacije smatraju da su mediji postali bitniji za politički sustav, ali paralelno s tim su izgubili autonomiju medijskog sustava, te su postali ovisni o politici. Herbert Schatz (1982, prema Kunczik i Zipfel, 2006) taj pristup naziva teorijom usmjeravanja jer politika pokušava usmjeriti medije i njihove političke funkcije prema svojoj koristi. Strateška instrumentalizacija političko-administrativnog sustava proteže se na područja komunikacijske i medijske politike, uključujući regulaciju medijskih sadržaja, programa i financiranja. Političke stranke također utječu na nadzorna tijela javnih radija i televizija te potiču pragmatične studije o funkcioniranju medija. Osim toga, primjenjuju se strategije odnosa s javnošću, koje se usredotočuju na inscenaciju i medijsku prezentaciju događaja i osoba kako bi se postigao željeni javni imidž. (Kunczik i Zipfel, 2006). Kunczik i Zipfel (2006) primjećuju kako zagovornici teorije međuovisnosti ističu uzajamnu ovisnost između politike i medija. Max Kaase (1986, prema Kunczik i Zipfel, 2006) opisuje taj odnos kao „refleksivno prožimanje”, dok Ronneberger (1983, prema Kunczik i Zipfel, 2006) koristi metaforu spirale koja povezuje oba sustava u stvaranju društvenog konsenzusa, ključnog za opstanak pluralističkih sustava. Saxer (1981, prema Kunczik i Zipfel, 2006) naglašava "međuovisnosti" medijskog i političkog sustava, ističući da politika i novinarstvo djeluju u okviru u kojem istovremeno rješavaju i stvaraju probleme. Jedan od takvih problema upravo je cenzura.

3.Cenzura

Prvi cilj ovoga rada je istražiti definicije cenzure i vrste cenzure te se identificirati aktere cenzure s obzirom na uređenja država u kojima ona nastaje. Cenzura je kontrola i zabrana protoka informacija i kulturnih sadržaja od strane vladajućih tijela poput države, religijskih institucija, stranaka ili korporacija. Cilj cenzure je često zaštita zajednice ili društva prema uvjerenjima tih tijela. Postoje različiti oblici cenzure, uključujući preventivnu, suspenzivnu i autocenzuru (Hrvatska enciklopedija). Panić (2017) cenzuru definira kao nastojanje da se uspostavi kontrola nad javnom cirkulacijom neprihvatljivog sadržaja koji je takvim određen na temelju prethodne kvalitativno-političke procjene koju, prema vlastitim kriterijima, provode institucionalni i neinstitucionalni društveni akteri s ciljem oblikovanja sužene javnosti.

Prema Hardtu (2000), Marx razlikuje slobodan tisak od cenzuriranog tiska ističući njihove osnovne karakteristike i moralne stavove. On tvrdi da je slobodan tisak inherentno dobar, čak i ako ponekad proizvodi loš sadržaj, jer su ti slučajevi izuzeci od njegove prirode. Nasuprot tome, cenzurirani tisak je inherentno loš, čak i ako proizvodi dobar sadržaj, jer se ti pozitivni primjeri javljaju uprkos njegovoj prirodi i samo odražavaju osobine slobodnog tiska unutar cenzuriranog sistema. Prema Abbasi i Al-Sharqi (2015), cenzura se koristi da se službeno kontrolira i suzbija bilo koji izraz koji može potencijalno ugroziti državni poredak.

Panić (2017) postavlja pitanje zašto je cenzura kao pojava toliko česta i ustrajna. Smatra da odgovor moramo potražiti u samom čovjeku. Čovjek je neizbježno, kao misaono i socijalno biće, zoon politikon, dio mreže koju čine značenja, ideje, sadržaj, idejni sustavi te odnosi moći i njihova institucionalizacija. U toj se mreži nalaze mnogi stupnjevi i slojevi složenosti. Jedna riječ, slika i ton mogu evocirati tisuće i tisuće značenja, a ljudsko biće je i pasivni i aktivni element te mreže. Onaj koji je i stvaratelj i uživatelj. Panić (2017) se pita kakav je taj sadržaj, na koji način je izražen, a na koji proizveden. Pita se tko ga uopće smije proizvoditi. Ističe kako su odgovori na ta pitanja traženi kroz cijelu povijest te ih naziva poviješću cenzure. Dvije dominante koje ističe su riječi i nositelji institucionalizirane vlasti.

Prema Paniću (2017), riječi i knjige su od samog početka bile primarni objekti cenzure zbog svoje moći da prenose poruke i značenja na snažan i učinkovit način. Riječi imaju potencijal da ostvare moć kroz interakciju sa svojom publikom, ali same po sebi nemaju inherentnu moć bez ljudi koji ih percipiraju. U suvremenom, umreženom svijetu 21. stoljeća, može se činiti da opasnost ne dolazi toliko od riječi koliko od ljudi koji ih izgovaraju ili slušaju. Ipak, povijest nam pokazuje da su riječi dugo smatrane problematičnima i opasnima, s mogućnošću da promijene stvarnost samo svojim izgovaranjem. Danas, i dalje možemo vidjeti da javno izgovorene riječi izazivaju zabrinutost, oprez, pa čak i osudu. Nadalje, svjetovne i vjerske vlasti, kao i drugi nositelji institucionalizirane moći, tradicionalno su bili glavni subjekti cenzure. To se može objasniti njihovim interesom da ograniče protok informacija i znanja kako bi lakše upravljali zajednicama i pojedincima, istovremeno osiguravajući kohezivnu i podanički nastrojenu društvenu strukturu. Informacije su se cenzurirale s različitim motivima, cenzuru su provodili i moćnici a i sami autori te se cenzura razgranala u nekoliko vrsti.

3.1. Vrste cenzure

Razlikujemo nekoliko vrsta cenzure. Preventivna cenzura djeluje prije nego što se određeni sadržaj objavi ili izvede. To znači da vladajuće tijelo ili drugi cenzorski agenti nadziru rad autora, financiraju njihove projekte i sami sadržaj prije nego što postane dostupan javnosti. Cilj preventivne cenzure je spriječiti širenje informacija ili ideja koje se smatraju štetnima ili nepoželjnima za društvo. Primjeri preventivne cenzure uključuju recenzije rukopisa prije objave knjiga ili članaka, pregled scenarija prije snimanja filmova ili nadzor nad kazališnim predstavama prije njihove premijere (Hrvatska enciklopedija). Suspenzivna cenzura primjenjuje se nakon što je sporni sadržaj već objavljen. Ova vrsta cenzure uključuje zabranu i uklanjanje tog sadržaja iz javnog optjecaja, bilo pljenidbom, brisanjem, uništavanjem ili „bunkeriranjem”. Uz to,

suspenzivna cenzura često podrazumijeva kažnjavanje stvaratelja, distributera i korisnika tog sadržaja, što može uključivati novčane kazne, otkaz, zatvorsku kaznu, progonstvo ili čak smrtnu kaznu. Suspenzivna cenzura je retroaktivna i nastoji brzo suzbiti širenje neželjenih informacija nakon što su one već dospjele do javnosti (Hrvatska enciklopedija). Autocenzura je proces u kojem autori sami sebe cenzuriraju kako bi izbjegli potencijalne sankcije ili probleme s vladajućim tijelima ili drugim cenzorskim agentima. To znači da autori, u strahu od mogućih posljedica, odlučuju izostaviti ili prilagoditi određene dijelove svog rada kako bi izbjegli konflikt. Autocenzura je često motivirana strahom od posljedica. Autori, novinari, umjetnici i drugi stvaratelji mogu pribjegavati autocenzuri kako bi zaštitili sebe i svoje karijere, što može dovesti do smanjenja kvalitete i slobode izražavanja na njihovim djelima (Hrvatska enciklopedija).

Prema Hebrang Grgić (2008), postoje četiri glavne vrste cenzure na internetu: politička, sigurnosna, cenzura internetskih alata i društvena cenzura. Politička cenzura se odnosi na ograničavanje pristupa informacijama koje su u suprotnosti s vladinom ideologijom, uključujući vjersku cenzuru i ugrožavanje ljudskih prava. Sigurnosna cenzura sprječava pristup sadržajima vezanim uz vojne sukobe i granice. Cenzura internetskih alata kontrolira stranice koje omogućuju komunikaciju putem e-pošte, pretraživače i telefonske usluge. Društvena cenzura ograničava pristup sadržajima koji su neprimjereni određenim korisničkim grupama, često ciljajući pornografski sadržaj te stranice povezane s nasiljem i drogom. Države koje provode internet cenzuru ulažu značajna sredstva u razvoj softvera za kontrolu sadržaja, koji omogućuje filtriranje informacija. Tehnička blokada se često koristi kako bi se spriječio pristup određenim web stranicama, domenama ili IP adresama. Uz to, pretraživačke tvrtke mogu u suradnji s vladom ukloniti neželjene stranice iz rezultata pretrage, čineći ih teže dostupnima. Cenzura na internetu također potiče autocenzuru autora i korisnika koji objavljuju ili traže informacije.

Panić (2017) cenzuru dijeli na „cenzuru odozdo” i „cenzuru odozgo” s obzirom na subjekta cenzure. Cenzura odozgo, odnosno *top-down censorship* određuje se kao cenzura koju provode institucionalni društveni akteri. U prošlosti, kada su vlasti imale lakšu kontrolu nad medijima, uništavanje sadržaja bilo je česta i učinkovita metoda cenzure. Kineski car Ts'in Shihuangti 213. godine p.n.e. zapalio je rukopise filozofa koji su se suprotstavljali državnoj ideologiji. Slično, Katolička crkva uništavala je djela ranih kršćanskih sekti i reformista. Ovaj trend nastavljen je i u totalitarnim režimima 20. stoljeća. Spaljivanje knjiga smatralo se načinom čišćenja društva od nepoželjnih ideja. Ceremonijalna komponenta uništavanja sadržaja, posebice spaljivanjem, opstala je do danas, iako je kao metoda cenzure postala neefikasna. U srednjem vijeku razvila se preventivna cenzura, gdje su autori sami slali rukopise Crkvi na odobrenje. Razvojem tiskarstva, Crkva je pokušala kontrolirati širenje ideja kroz obveznu preventivnu cenzuru. Jedno od oruđa cenzure bio je i *Index Librorum Prohibitorum*, odnosno „Popis zabranjenih knjiga”. Papa Inocent VIII. donio je 1487. godine bulu *Inter Multiplices* kojom je nastojao zaustaviti taj rastući trend uspostavljanjem obvezne preventivne cenzure za sve tiskovine. Cenzura se provodila i zapljenom rukopisa, kontrolom nad papirnatim zalihama i prodajom pisaaćih strojeva, posebno u SSSR-u. Knjige su često bile dislocirane u tajne arhive. Knjige su bile i ispravljane i pročišćavane a primjeri toga sežu do antike. Boccacciov Decameron doživio je isti tretman, a u Francuskoj 17. i 18. stoljeća ta je praksa poprimila tolike razmjere da je za takve knjige skovan naziv *livres chateres* ili

kastrirane knjige. Kazne za autore i izdavače uključivale su novčane kazne, pritvor, zatvor, pa čak i smrt, kao u slučaju Giordana Bruna koji je spaljen na lomači od strane katoličke crkve (Panić, 2017, str. 32-33).

Cenzura odozdo, odnosno *bottom-up censorship*, određuje se kao cenzura koju provode neinstitucionalni društveni akteri. Panić (2017) ističe da, za razliku od institucionalnih društvenih aktera, neinstitucionalni akteri imaju mnogo manje mehanizama i metoda za ostvarivanje svojih cenzorskih ciljeva, ali to ih ne čini ništa manje uspješnima. Oni mogu ostvariti svoje interese na dva načina: primjenom sile, odnosno uništavanjem sadržaja, ili vršenjem utjecaja i pritiska na javnost ili institucije moći. Prema Paniću (2017), narod je bio svjesan činjenice, jednako kao i vlasti, da ako žele biti apsolutno sigurni da neki sadržaj neće biti dostupan, taj sadržaj mora biti uništen. U Egiptu, 2200. godine p.n.e., narod se pobunio protiv vlasti zbog oskudice i siromaštva u kojem su živjeli. Narod je uništio državni arhiv u čijoj je građi vidio izvor svih svojih patnji. Istu je sudbinu dvije i pol tisuće godina kasnije doživjela i slavna i po mnogočemu značajna knjižnica u Aleksandriji koju je spalio Teofil iz Antiohije s ostatkom fanatičnih kršćana koji su opravdavali svoje postupke vjerovanjem da je uništena građa poganska i nekršćanska. „Bogatstvo koje su plemići Firence, posebice znamenita obitelj Medici, stekli za sebe i svoj grad, kao i slobodarska kultura koja je u njemu vladala, bili su trn u oku odmetnutog dominikanca Savonarole i njegovih sljedbenika. Savonarola je odlučio uništiti sve simbole tog „nemorala“. Ideja je postala stvarnost, pa je tako na glavnom gradskom trgu Piazza dell Signoria 1497. godine gorjela velika lomača u obliku piramide, uz odobravanje okupljenog mnoštva” (Panić, 2017, str. 34).

Panić (2017) objašnjava da cenzura odozdo, primjenom sile, ne cilja samo na sam sadržaj već i na njegovog tvorca, što se jasno vidi u primjeru Salmana Rushdieja. Rushdie je očekivao određene negativne reakcije na svoje djelo *Sotonski stihovi*, ali nije predvidio razmjere osude koja je uslijedila. Knjiga, koju je izdao Viking Press 1988. godine, prvobitno je bila hvaljena i bila je finalist prestižne nagrade Booker. Međutim, ubrzo su pozitivne kritike bile zasjenjene reakcijama mnogih muslimana koji su knjigu smatrali blasfemičnom, tvrdeći da je njen cilj bio izrugivanje islamu. Uslijedili su protesti u Britaniji, kao i u državama s većinskom muslimanskom populacijom poput Pakistana i Irana. U veljači 1989. godine, iranski vrhovni vođa ajatolah Ruholah Homeini izdao je fetvu protiv Rushdieja, koja je de facto predstavljala licencu za njegovo ubojstvo i ubojstvo svih osoba povezanih s izdavanjem knjige, a Rushdie je nekoliko puta uspio izbjeći smrt.

U suvremenim demokratskim društvima, prema Paniću (2017:37-39), postoji oblik cenzure odozdo gdje se pritisak i utjecaj vrše bez uporabe ili prijetnje silom. Ova vrsta cenzure karakteristična je za društva koja osuđuju nasilje s moralne strane i pravno ga sankcioniraju. Neinstitucionalni društveni akteri, poput građanskih skupina, pokušavaju uspostaviti kontrolu nad širenjem neprimjerenog sadržaja putem utjecaja na državne institucije, vlast, sudstvo i policiju, koristeći pravne instrumente dostupne građanima. Istovremeno, ti akteri pokušavaju utjecati na druge pojedince, grupe u društvu i javnost, s ciljem stvaranja javnog mnijenja koje vrši pritisak na nositelje vlasti. U praksi je često teško razlučiti kada je riječ o čistom utjecaju, a kada o pritisku, zbog čega se ovi pojmovi često koriste zajedno kao vršenje utjecaja/pritiska. Diljem SAD-a udruge građana pokretale su kampanje protiv knjiga i drugih sadržaja koje su smatrali neprihvatljivima.

Često su bili usmjereni na javne i školske knjižnice. Udruga „Kćeri američke revolucije” zatražila je izbacivanje knjiga o Tarzanu iz knjižnica jer njegova družica Jane i on nisu bračni par. Moby Dick, autora Hermana Melvillea optužena je da promiče homoseksualnost. Slična je sudbina zatekla ilustrirani časopis Mr iz Kalifornije 1980. godine, nakon javne rasprave, koja je kulminirala sudskim procesom, te je sud odlučio da roditelji imaju pravo zabraniti svojoj djeci čitanje tog časopisa. Međutim, sud je također naglasio da to pravo roditelja ne smije ugroziti pravo drugih ljudi da čitaju taj isti časopis.. Takve primjere možemo pronaći svugdje u svijetu, pa tako i u Republici Hrvatskoj. Godine 2009. knjiga za djecu *Zvijeri plišane* Zorana Krušvara smatrana je neprimjerenom za djecu jer, između ostalog, govori o homoseksualnosti. U 2013. godini, Udruga za promicanje obiteljskih vrijednosti „Blaženi Alojzije Stepinac” i udruga Vigilare optužile su autoricu knjige *Bum Tomica*, Silviju Šesto Stipančić, te tadašnjeg ministra obrazovanja, Željka Jovanovića, za širenje pornografije. Knjiga je bila na popisu neobvezne lektire za četvrti razred osnovne škole, a udruge su tvrdile da sadrži pornografski materijal te su zahtijevale njezino uklanjanje iz školskih i narodnih knjižnica. Nakon što je Povjerenstvo Agencije za odgoj i obrazovanje provelo analizu, optužbe su proglašene neosnovanima, a knjiga je ostala na popisu lektire. Prema Paniću (2017), cenzura odozdo opstaje u društvu zbog dva ključna faktora. Prvi faktor je čovjekova dugotrajna sklonost cenzuriranju sadržaja i kontroli „štetnih” informacija. Drugi, složeniji faktor je da urednici mogu provoditi cenzuru sadržaja na temelju vlastite procjene o mogućim negativnim posljedicama sadržaja u kontekstu društveno-političke klime ili pod pritiskom društvenih skupina koje zahtijevaju da se određeni sadržaj ne objavi. Uspjeh tih društvenih skupina često zavisi od snage njihovih utjecaja i pritisaka. Vlasti su sklone udovoljiti njihovim zahtjevima kako bi očuvale svoje samoodržanje.

Prema Sheridan Burns (2009), novinarske priče prolaze kroz složen proces odlučivanja i uređivanja u redakciji, pri čemu su uključeni urednici različitih razina. Svaki urednik ima određeni stupanj utjecaja na konačni sadržaj, od urednika vijesti do zamjenika urednika proizvodnje, što otvara prostor za potencijalnu cenzuru. Iako novinar zadržava kontrolu nad razvojem priče, na njega utječu upute urednika i procesi koji oblikuju konačnu verziju teksta. Cenzura može biti prisutna kroz uredničke smjernice koje određuju koji se sadržaj smatra relevantnim za javnost, a što bi moglo biti izostavljeno zbog profesionalnih, komercijalnih ili etičkih razloga. Urednički tim, osobito na višim razinama, kolektivno odlučuje o prioritetima u izvještavanju, a time i o potencijalnim ograničenjima u pogledu informacija koje dolaze do javnosti. Ove odluke uključuju procjenu vijesti, uklanjanje suvišnih ili nepoželjnih dijelova, te balansiranje između interesa publike i mogućih reakcija na priču. Urednički sastanci, gdje se raspravlja o vrijednosti i značaju svake vijesti, ključni su trenutak kada se određuje konačan oblik sadržaja koji će biti objavljen, čime se neizravno može vršiti pritisak na filtriranje informacija. Ovaj višerazinski urednički proces potencijalno omogućuje mehanizme cenzure kroz suptilne promjene, uređivanja ili izostavljanje ključnih informacija.

A upravo izostavljanje tih ključnih informacija koje novinar želi objaviti, a urednici ih izostave, predstavlja dilemu koliko su mediji zapravo slobodni.

4. Sloboda medija i govora

Drugi cilj rada je opisati slobodu medija. Knjiga „O slobodi“ (1859) Johna Stuarta Milla igra ključnu ulogu u oblikovanju moderne liberalne misli, braneći temeljna prava pojedinca i postavljajući standarde za raspravu o slobodi i pravdi u demokratskim društvima. Mill nas poziva na zaštitu osobnih sloboda od prekomjernih ograničenja, bilo da dolaze od države ili društvenih normi. Kritizirajući društvene konformizme, Mill upozorava na opasnosti tiranije većine i važnost individualnosti za osobni i društveni razvoj. „Kad bi cijelo čovječanstvo osim jedne osobe bilo jednog mišljenja, a samo ta jedna osoba suprotnog mišljenja, čovječanstvo ne bi imalo ništa više prava ušutkati tu jednu osobu nego što bi ona, kad bi imala vlast, imala pravo ušutkati čovječanstvo. Kad bi mišljenje bilo osobni posjed bez ikakve vrijednosti osim za vlasnika, kad bi zabrana mišljenja bila tek privatna povreda, bilo važno je li povreda nanesena tek nekolicini ili mnogima. Osobito je pak zlo kod spriječavanja izražavanja mišljenja u tome što ono orobljuje ljudski rod, buduće naraštaje kao i postojeće, one koji se ne slažu s određenim mišljenjem još i više negoli one koji ga podržavaju. Ako je to mišljenje ispravno, oni su lišeni mogućnosti da zabludu zamijene istinom; ako je pogrešno oni gube, što je gotovo jednaka dobrobit, jasniju percepciju i životniji dojam istine koji nastaju iz njezina srca sa zabludom.“ (Mill, 1859, str 35.) Prema Millu (1859) nikad ne možemo biti sigurni da je mišljenje koje pokušavamo suzbiti neispravno i pogrešno, a i da smo potpuno sigurni, on i dalje osuđuje taj postupak i smatra ga zlom.

Mill (1859) govori kako mišljenje koje autoritet želi suzbiti, zasigurno želi suzbiti s razlogom, poričući istinitost tog mišljenja. Mill ističe kako oni koji ga žele i pokušavaju suzbiti nisu nepogrešivi, te nemaju nikakve ovlasti da odlučuju u ime čitavog čovječanstva, isključujući to isto čovječanstvo iz prosudbe. Iako svatko zna da nije nepogrešiv, rijetko tko poduzima potrebne mjere opreza protiv svoje pogrešivosti ili, primjerice, prizna i sebi i drugima da neko mišljenje koje ima može biti plod zablude. Mill (1859) daje primjer aposolutnih vladara, koji su naviknuti na neograničenu i bezuvjetnu poslušnost svojih podanika što vodi potpunom pouzdanju u vlastito mišljenje. Spominje kako su ljudi podložni pouzdanju u svoje mišljenje tak kad ga drugi pojedinci pohvale ili prihvate, te temelje vrijednost mišljenja na nepogrešivost ostalih, odnosno „svijeta“. Mill (1859) definira taj „svijet“ kao skupine u čovjekovu okruženju, kao što su njegova vjerska zajednica, obitelj, prijatelji, njegova društvena klasa itd. Mill nam daje primjer religijskog opredjeljenja. Mill (1859) raspravlja o vjerovanju pojedinca u kolektivni autoritet unatoč tome što je svjestan da su u različitim vremenima, zemljama, religijama i ideologijama ljudi imali potpuno različita uvjerenja. On ističe kako pojedinac prenosi odgovornost za ispravnost tih uvjerenja na svoju zajednicu ili društvo, ne uznemirujući se činjenicom da je slučajnost odredila u kojem će se svjetonazoru i religiji roditi. Također, Mill napominje da su različita vremena jednako podložna pogreškama kao i pojedinci, jer mnoga uvjerenja koja su nekad bila općeprihvaćena danas smatramo apsurdnima, a isto će se dogoditi s nekim uvjerenjima koja su danas široko prihvaćena.

Nadalje, Mill (1859) smatra da možemo i moramo pretpostaviti da je naše mišljenje ispravno, kako bi se mogli ponašati u skladu s tim mišljenjem. I baš zbog našeg mišljenja, možemo se usprostaviti

nekom drugom mišljenju koje smatramo pogrešnim i štetnim. Smatra da posvemašnja sloboda pobijanja i osporavanja našeg mišljenja glavni preduvjet koji opravdava našu vjeru u njegovu ispravnost kako bismo mogli djelovati u skladu s tim mišljenjem. Mi nikako ne možemo posjedovati razumno uvjerenje u istinitost našeg mišljenja, te nam preostaje samo sloboda drugoga da osporava i pobija naše mišljenje. On razmatra povijest mišljenja i ljudsko ponašanje, te se osvrće na to da ljudska sposobnost razumijevanja svakako nije prirodna. U pitanju nekog specifičnog predmeta ili problema, gdje odgovor nije očigledan, od stotinu ljudi koje se pita za mišljenje, samo će jedna osoba imati sposobnost da sudi o tome, makar je i sposobnost te osobe da donese dobru prosudbu upitna. Razlog zašto prevladava racionalno mišljenje i ponašanje, Mill (1859) pripisuje činjenici da su ljudi moralna i intelektualna bića, a njihove greške su ispravljive. Pogreške se mogu ispraviti kroz raspravu i na temelju iskustva. Međutim, greška se može ispraviti na temelju iskustva jedino kad uz iskustvo ide i rasprava koja to iskustvo ima zadaću protumačiti.

„Pogrešna mišljenja i postupanja postupno popuštaju pred činjenicama i argumentima, ali da bi djelovali na um, činjenice i argumenti moraju se pred njega iznijeti. Činjenice veoma rijetko same kazuju svoju priču, bez tumačenja koje će rasvijetliti njihovo značenje. Cjelokupna snaga i vrijednost ljudske prosudbe ovisi, dakle, o tom jednom svojstvu da se može ispraviti kad je pogrešna, i da se u nju može pouzdati jedino onda kad su sredstva za njezino ispravljanje stalno pri ruci. A kad nečija prosudba zaista zaslužuje povjerenje, zašto je do toga došlo? Zato što mu je um otvoren za kritike na račun vlastitog mišljenja i ponašanja. Zato što uzima u obzir sve što se može reći protiv njega, od toga prihvaća ono što je ispravno te razlaže samome sebi i, po mogućnosti, drugima, u čemu je pogrešnost onoga što je pogrešno. Zato što osjeća da je jedini način na koji ljudsko biće može pristupiti spoznavanju cjelovitosti određenog predmeta da sasluša sve što o njemu mogu reći osobe svih vrsta mišljenja te da proučava sve načine gledanja na taj predmet iz svake moguće perspektive.“ (Mill, 1859, str 38-39.)

McQuail (1987) smatra da je moć tiska proizlazila iz njegove informativne vrijednosti te sposobnosti da pruži ili uskrati publicitet. Prva ključna sloboda bila je izvještavanje i komentiranje vijećanja, skupština i vladinog djelovanja. Ova sloboda bila je kamen temeljac demokracije i napretka. Svi revolucionarni i reformistički pokreti od osamnaestog stoljeća nadalje ispisali su slobodu tiska na svojim zastavama i koristili je u praksi kako bi unaprijedili svoje ciljeve. Povijesni kontekst borbe za slobodu tiska gotovo je uvijek bio obilježen sukobom između objavljivanja i neke vlasti, prvo crkvene, a kasnije državne. Nije iznenađujuće što se sloboda tiska počela prvenstveno definirati kao sloboda od ograničenja. Do početka dvadesetog stoljeća mnogi su reformatori shvatili da sloboda tiska u ekonomskom smislu, izražena samo kroz odbijanje vladinog uplitanja, nije uspjela obuhvatiti potpuno značenje slobode izražavanja. Ovo značenje uključuje i realnu mogućnost pristupa kanalima objavljivanja. Umjesto da bude sredstvo za promicanje slobode i demokracije, tisak je postajao (posebno u angloameričkim zemljama, kolijevci takvih ideja) sve više alat za zarađivanje novca i propagandu za nove moćne kapitalističke klase, osobito za 'barune tiska', kako ih naziva McQuail (1987).

Tema slobode tiska postaje izuzetno značajna kada uzmemo u obzir da su javna komunikacija – ostvarena kroz instituciju tiska – te društvena i politička dobrobit usko povezane; zapravo, stanje

komunikacije u društvu direktno utječe na stanje društva. Zbog toga, društvo mora inzistirati na neometanom radu tiska koji podržava emancipacijske ciljeve i potiče napredak, djelujući kao politički ključan forum za javnu razmjenu ideja. Ideje su važnije od specifičnih društvenih okolnosti pojedinca, jer prema Marxu (po Hardt, 2000, str.87), tisak je „najopćenitiji način na koji pojedinci izražavaju svoje intelektualno biće. Ne prepoznaje ugled osobe, već samo ugled inteligencije.”

Prema Maloviću (2004) cijena slobode novinarstva može biti vrlo visoka, što je posebno vidljivo na internetu, gdje ne postoje ograničenja ni regulacije. Dok kvalitetne i korisne web stranice koegzistiraju s nekontroliranim sadržajem, poput mržnje, rasizma, netolerancije i pedofilije, ti štetni sadržaji izazivaju reakcije. Mnoge građanske udruge i vlade nastoje ograničiti slobodu objavljivanja takvih sadržaja. Međutim, svjetske medijske i novinarske organizacije odupiru se tim pokušajima, svjesne da svako ograničavanje slobode medija, čak i s plemenitim namjerama, na kraju vodi gušenju slobode medija u cjelini. Prema njihovom stavu, manja je šteta kad se objavi neprihvatljiv sadržaj nego kad se postave norme o tome što se smije, a što ne smije objaviti. Ovaj stav predstavlja osnovnu poziciju i posljednju liniju obrane slobode medija, od koje ne odustaje nitko tko istinski brine o slobodi medija. Iako cijena može biti visoka, zloraba slobode medija može se sankcionirati i na druge načine, kao što su regulacija i samoregulacija profesije.

Habermas (prema Littlejohn i Foss, 2010) vjeruje da je sloboda govora neophodna za produktivnu normalnu komunikaciju i višu razinu diskursa. Iako je nemoguće postići, Habermas opisuje idealnu govornu situaciju prema kojoj bi društvo trebalo biti modelirano. Prvo, idealna govorna situacija zahtijeva slobodu govora; ne smije biti ograničenja u onome što se može izraziti. Drugo, svi pojedinci moraju imati jednak pristup govoru. Drugim riječima, svi govornici i stavovi moraju biti priznati kao legitimni. Konačno, norme i obveze društva nisu jednostrane, već ravnomjerno raspodjeljuju moć svim slojevima u društvu. Tek kad su ovi uvjeti ispunjeni, može doći do potpuno emancipatorske komunikacije.

„Sloboda medija nije jednom zauvijek određena kategorija, nije ni nešto nepromjenljivo, karakteristično za zemlje napredne demokracije, niti je poklon s neba, pa kad je imamo, tada više ne trebamo brinuti ni o čemu. Sloboda medija je nježna, osjetljiva biljka, koju trebamo svakodnevno njegovati, brinuti se o njoj i nikada se prepustiti obećanjima političara, vlastodržaca, biznismena, velikih magova, tajkuna, mogula, medijskih baruna i sličnih veoma utjecajnih i moćnih osoba, koje dobro znaju vrijednost medija, a još ih više žele kontrolirati” (Malović,2004:32).

„Sloboda medija, jedna od temeljnih sloboda u demokratskim društvima, zaštita koje se jamči ustavima, zakonima i međunarodnim deklaracijama. Usko je povezana sa slobodom izražavanja i slobodom tiska. Sloboda medija obuhvaća: slobodu izražavanja mišljenja, neovisnost i pluralizam medija, slobodu prikupljanja, istraživanja, objavljivanja i širenja informacija radi informiranja javnosti, slobodu protoka informacija i otvorenosti medija za različita mišljenja, uvjerenja i sadržaje, dostupnost javnim informacijama, proizvodnju i objavljivanje radijskog i televizijskoga programa, autonomnost urednika i novinara i dr.” (Hrvatska enciklopedija).

Prema Hardtu (2000), Marx sugerira bliski odnos između slobode tiska i ispunjenog intelektualnog života utemeljenog na slobodi. Smatra da borba za slobodan tisak nije moguća bez osjećaja predanosti. Smatra da oni koji ne žele slobodu tiska kao nužan uvjet vlastitog intelektualnog života tretiraju problem kao bilo koji drugi egzotični fenomen, van njihova interesa. Ali Marx inzistira da je u centru ljudske slobode upravo sloboda tiska te drži da je tisak ostvarenje ljudske slobode.

Malović (2004) ističe da novinari, posebno oni s dugogodišnjim, neugodnim iskustvom rada u autoritarnim društvima i pod kontroliranim medijima, često sanjaju o slobodi koju imaju novinari u zapadnim demokracijama. Međutim, novinari u tim demokratskim zemljama, suočeni s izazovima korporativnog novinarstva i globalizacije, te pod pritiskom vlasnika i agresivnog infotainmenta, upozoravaju na krhkost medijskih sloboda i na poteškoće u suočavanju sa svim prijetnjama kojima su mediji i novinari izloženi. Globalni trend pada profesionalnih standarda zahvatio je i Hrvatsku, gdje su mediji prepuni skandala, senzacionalizma, te neprovjerenih informacija i manipulacija. Čak i ugledni mediji, a ne samo senzacionalistički poput Feral Tribunea, ponekad objavljuju netočne informacije koje kasnije moraju demantirati.

Bertrand (2007) naglašava da cilj medija ne može biti isključivo zarada, kao ni apsolutna sloboda. Sloboda je nužan, ali ne i dovoljan uvjet. Cilj kojem mediji trebaju težiti je da budu u službi građanima. Privatni mediji na Zapadu odavna uživaju političku slobodu, a usluge koje pružaju svejedno su vrlo često loše. Prema Bertrandu (2007), pet najvećih zapreka slobodi tiska su tehnološka zapreka, politička zapreka, ekonomska prijetnja, konzervativnost profesionalaca te javnost. Bertrand (2007) nabraja četiri moguća medijska režima, a to su: autoritarni režim, komunistički, liberalni i režim društvene odgovornosti. Autoritarni režimi bili su uobičajeni u Europi do polovice 19. stoljeća, dok su u 20. stoljeću fašističke države preuzele obrasce apsolutističkih monarhija. U takvim sustavima, mediji su često ostajali privatni, ali pod strogom kontrolom vlasti koja je cenzurirala njihov sadržaj. Informacije i zabavni sadržaji morali su biti u skladu s interesima vladajuće strukture, a subverzivni elementi bili su strogo zabranjeni. Nije bilo mjesta za oporbni tisak ili političke rasprave, što je onemogućavalo pluralizam mišljenja i kritiku vlasti. Vijesti koje bi mogle ukazivati na nefunkcioniranje sustava, poput crne kronike, bile su jednostavno zabranjene kako bi se održala iluzija stabilnosti i reda. U komunističkim režimima, mediji nisu postojali izvan totalitarne države koja je asimilirala sve institucije i industrije. Funkcionirali su kao dio velikog državnog mehanizma, u kojem je pojam slobode tiska bio potpuno irelevantan. Ovi režimi, uvedeni u Sovjetskom Savezu početkom dvadesetih godina 20. stoljeća, proširili su se nakon 1945. na Istočnu Europu, a 1949. godine zaživjeli su i u Kini. Tijekom šezdesetih godina, komunistički sustavi proširili su se i na veliki dio Trećeg svijeta. U totalitarnim režimima, mediji su služili za širenje državne doktrine i poticanje naroda da slijedi službenu ideologiju. Primarna funkcija medija bila je laganje i skrivanje svega što nije služilo interesima vladajuće klase. Na kraju 20. stoljeća, takvi su se režimi pokazali neuspješnima jer su bili protivni ekonomskom razvoju, socijalnom blagostanju, širenju znanja, miru u svijetu i političkoj demokraciji. Ova dva modela medijske kontrole ilustriraju različite pristupe kojima autoritarni i totalitarni režimi nastoje kontrolirati informacije i održavati svoju vlast, istovremeno gušeći slobodu izražavanja i onemogućavajući razvoj demokratskih procesa.

Liberalni režim informiranja postao je međunarodna norma zahvaljujući članku 19. Međunarodne deklaracije o pravima čovjeka, usvojenoj 1948. godine. Prema ovoj doktrini, razvijenoj u 18. stoljeću tijekom prosvjetiteljstva, treba izvještavati o svim događajima i omogućiti slobodno izražavanje svih mišljenja na „tržištu ideja”. Pretpostavlja se da su ljudi sposobni razabrati istinu i koristiti je u svom ponašanju. Međutim, ova je ideja narušena krajem 19. i početkom 20. stoljeća komercijalizacijom medija, gdje je profit postao glavni cilj. To je dovelo do koncentracije medijske moći u rukama nekolicine vlasnika, ugrožavajući pluralizam i neovisnost medija. Režim društvene odgovornosti razvio se iz realističnije percepcije ljudske prirode i ekonomije. Ovaj koncept promovirala je „Komisija za slobodu tiska” u SAD-u 1947. godine. Prema ovoj doktrini, mediji ne bi trebali biti pod kontrolom države niti vođeni isključivo profitom. Umjesto toga, trebaju biti rentabilni, ali i odgovorni prema društvenim grupama, te ispunjavati njihove potrebe i želje. Ako građani nisu zadovoljni uslugom medija, mediji bi trebali sami reagirati i poboljšati se. Ako to ne učine, legitimna je intervencija parlamenta. Mediji često paze na etiku kako bi izbjegli takvu intervenciju (Bertrand, 2007:15-18).

Ova četiri medijska režima rijetko se javljaju u čistom obliku. U autoritarnim režimima građani su često imali pristup ilegalnim medijima, dok su u liberalnim demokracijama mediji uvijek bili pod određenom regulacijom kako bi se osigurala odgovornost i zaštita javnog interesa.

4.2. Normativni temelji slobode medija i govora

Sloboda govora temeljno je ljudsko pravo, priznato i zaštićeno u mnogim međunarodnim poveljama, deklaracijama i zakonima. Sloboda govora, izražavanja mišljenja i stavova osnova je i za mnoge druge slobode koje se na nju nadovezuju. Ta sloboda također garantira svim ljudima da mogu govoriti slobodno, bez straha od odmazde, cenzure, zatvora ili nekog druge vrste kazne ili zastrašivanja. Sloboda govora prepoznata je od strane svih zakonika i povelja kao ključna komponenta na kojoj se temelje demokratska društva u kojima živimo danas.

Malović (2004) naglašava da je sloboda izražavanja, uključujući slobodu medija, vrlo precizno regulirana u svim ustavima, proklamacijama, deklaracijama i zakonima. Nijedan zakon u svijetu ne ograničava izričito slobodu izražavanja. Čak i u najrigidnijim autoritarnim društvima, preambule ustava jamče slobodu izražavanja. Međutim, ograničenja te slobode vješto su skrivena u raznim podzakonskim aktima i uredbama, kojima se poništava ono što je ustavom ili sličnim deklarativnim aktima svečano proklamirano. Najbolje formulirana ustavna načela slobode izražavanja nalaze se u ustavu bivšeg SSSR-a i Francove Španjolske, političkim sustavima poznatim po svemu osim po slobodi izražavanja.

Opća deklaracija o ljudskim pravima (UDHR) je povijesni dokument koji je donesen od strane Generalne skupštine Ujedinjenih naroda 10. prosinca 1948. godine. Generalna skupština UN-a usvojila je deklaraciju u Palais de Chaillot u Parizu (Vlada RH, www.nn.hr). Prema Patenaudeu (2012), iako su zemlje sovjetskog bloka bile suzdržane pri potpisivanju Opće deklaracije o ljudskim pravima, kasnije su je pokušale iskoristiti kako bi kritizirale Zapad zbog

navodnih neuspjeha vezanih za politička i građanska prava. Sovjeti su se osobito pozivali na Deklaraciju kako bi okrenuli propagandu protiv Sjedinjenih Država, kritizirajući njihovo postupanje prema afroameričkim građanima u godinama prije donošenja Zakona o građanskim pravima iz 1964. godine, kojim je ukinuta legalna rasna segregacija. Američki dužnosnici, uključujući Eleanor Roosevelt, optužili su zemlje sovjetskog bloka za licemjerje jer, iako nisu potpisale Deklaraciju, pokušavale su koristiti njezin tekst protiv SAD-a kao jedne od potpisnica.

Članci koji su nam najbitniji za slobodu govora u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima su članak 18. i članak 19. U članku 18. stoji: „Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi; to pravo uključuje slobodu promjene vjeroispovijedi ili uvjerenja i slobodu da pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoju vjeroispovijed ili uvjerenje poučavanjem, bogoslužjem, praktičnim vršenjem i obredima.” U članku 19. stoji: „Svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja; to pravo uključuje slobodu zadržavanja mišljenja bez uplitanja i slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice.” (Vlada RH, www.nn.hr).

Slijedi Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 16.prosinca 1966. godine i koji je stupio na snagu 23.ožujka 1976. godine. U članku 19. kaže:

„1. Svatko ima pravo zadržati svoja uvjerenja bez miješanja sa strane.

2. Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja svake vrste, usmeno, pismeno, tiskom ili umjetničkim oblikom, ili kojim drugim sredstvom prema svom osobnom izboru i bez obzira na granice.

3. Ostvarenje prava predviđenih stavkom 2. ovoga članka nosi sa sobom posebne dužnosti i odgovornosti. Stoga se ono može podvrgnuti određenim ograničenjima, ali samo takvima koja su predviđena zakonom i koja su prijeko potrebna radi: a) poštivanja prava i ugleda drugih; b) zaštite državne sigurnosti, javnog reda (ordre public), zdravlja ili morala.” (Ujedinjeni narodi, www.pravamanjina.gov.hr)

Važna je i Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u čijem se članku 10 navodi:

„1. Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj članak ne sprečava države da podvrgnu režimu dozvola ustanove koje obavljaju djelatnosti radija ili televizije te kinematografsku djelatnost.

2. Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvaća dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprečavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda

ili prava drugih, radi sprečavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti. ” (Ustavni sud Republike Hrvatske, www.usud.hr)

Konvencijom je ustanovljen i Europski sud za ljudska prava (ESLJP) – najvažnija europska institucija u osiguravanju provedbe i tumačenja ljudskih prava. Europski sud za ljudska prava nadzorni je organ Konvencije koji utvrđuje je li država, prema pojedinačnim pritužbama, prekršila neka od prava zajamčenih Konvencijom (Reić, 2021).

U članku 13. Američke konvencije o ljudskim pravima stoji da svi ljudi imaju pravo misli i izražavanja. To pravo uključuje slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, neovisno o granici. Povelja također naglašava da ovo pravo ne smije biti podložno prethodnoj cenzuri, već može biti ograničeno zakonom radi zaštite prava drugih, nacionalne sigurnosti, javnog reda, zdravlja ili morala. Također se naglašava da se sloboda izražavanja ne smije ograničavati neizravnim metodama, kao što su zloupotreba kontrole nad medijima. Međutim, javne predstave mogu biti podložne prethodnoj cenzuri radi zaštite morala djece i adolescenata. Širenje ratne propagande i pozivanje na mržnju koje dovodi do nasilja smatra se kaznenim djelom i podliježe kaznenim sankcijama (Organization of American states, www.oas.org).

Malović (2004) ukazuje da je najpoznatiji i najkraći tekst koji definira slobodu izražavanja upravo Prvi amandman Ustava SAD-a, koji jasno navodi da Kongres ne smije donijeti zakon kojim bi se uskratila sloboda govora ili tiska. Ta kratka i jednostavna rečenica snažno odražava razumijevanje slobode medija i uloge države. Sloboda govora je temeljno ljudsko pravo, a iz njega proizlazi i sloboda tiska, s obzirom na to da se moderna komunikacija odvija putem medija. Nasuprot tome, svi ostali pravni akti znatno su opširniji i detaljniji, a paradoksalno je da su zakonska rješenja opširnija u društvima s manjom slobodom. U prvom amandmanu stoji: „Kongres neće donositi zakone koji poštuju ustavu vjere ili zabranjuju njezino slobodno ispovijedanje; ili ograničavanje slobode govora ili tiska; ili pravo naroda na mirno okupljanje i upućivanje peticije vladi za ispravljanje pritužbi.” (The Constitution of the United States of America, (The Constitution of the United States of America: Analysis and Interpretation, www.constitution.congress.gov)

Klauzula o slobodi govora prošla je kroz nekoliko iteracija prije nego što je usvojena kao dio Prvog amandmana. James Madison sastavio je početnu verziju klauzula o govoru i tisku koja je uvedena u Zastupnički dom 8. lipnja 1789. Madisonov je nacrt predviđao: Ljudima se ne smije oduzeti ili ograničiti pravo na govor, pisanje ili objavljivanje svojih mišljenja; a sloboda tiska, kao jedan od najvećih bedema slobode, bit će nepovrediva. Posebni odbor Zastupničkog doma prepravio je Madisonin jezik kako bi klauzule o govoru i tisku glasile: Sloboda govora i tiska, i pravo ljudi da se mirno okupljaju i savjetuju za svoje opće dobro, te da se obraćaju vladi za rješavanje pritužbi, neće se povrijediti. Senat je naknadno prepravio klauzule o govoru i tisku kako bi glasile: Kongres neće donositi nikakav zakon kojim se ograničava sloboda govora, ili tiska, ili pravo ljudi na mirno okupljanje i savjetovanje. za njihovo opće dobro i za podnošenje peticije vladi za ispravljanje pritužbi. Kasnije je Senat spojio klauzule o religiji i klauzule o

govoru i tisku te su se Zastupnički dom i Senat složili s konačnim jezikom na konferenciji (The Constitution of the United States of America: Analysis and Interpretation, www.constitution.congress.gov)

Ustav Republike Hrvatske u članku 38. navodi: „Jamči se sloboda mišljenja i izražavanja misli. Sloboda izražavanja misli obuhvaća osobito slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja, slobodu govora i javnog nastupa i slobodno osnivanje svih ustanova javnog priopćavanja. Zabranjuje se cenzura. Novinari imaju pravo na slobodu izvještavanja i pristupa informaciji. Jamči se pravo na pristup informacijama koje posjeduju tijela javne vlasti. Ograničenja prava na pristup informacijama moraju biti razmjerna naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju te nužna u slobodnom i demokratskom društvu, a propisuju se zakonom. Jamči se pravo na ispravak svakomu komu je javnom viješću povrijeđeno Ustavom i zakonom utvrđeno pravo” (Ustav Republike Hrvatske, www.zakon.hr).

5. Zaključak

Cenzura i sloboda medija predstavljaju dvije strane istog novčića u kompleksnom odnosu između prava na izražavanje i kontrole informacija. Sloboda medija, kao temeljno pravo u demokratskim društvima, omogućava otvorenu razmjenu ideja, kritiku vlasti i doprinos razvoju kulturnih i intelektualnih dostignuća. Ona osigurava da građani imaju pristup različitim informacijama, što je ključno za informirano donošenje odluka i očuvanje transparentnosti u vladinim i poslovnim praksama. U demokratskim društvima, sloboda medija omogućava medijima da istražuju i izvještavaju o važnim pitanjima, uključujući nepravde i korupciju, čime služe kao nadzorni mehanizam koji drži vlasti odgovornima. Katolička crkva je kroz povijest koristila cenzuru kako bi očuvala svoju doktrinu i autoritet. Iako se u modernom dobu pristup promijenio, Crkva i dalje igra aktivnu ulogu u oblikovanju moralnih i etičkih normi kroz obrazovanje i dijalog.

John Stuart Mill naglašava da je sloboda izražavanja mišljenja, uključujući mogućnost osporavanja i kritike, ključna za intelektualni i moralni razvoj društva. Smatra da ni većina ni vlast ne smiju imati pravo suzbijati pojedinačna mišljenja, jer su svi ljudski stavovi podložni pogrešci. Jedini način za postizanje istine i unapređenje ljudskog razumijevanja je kroz otvorenu raspravu i razmjenu ideja. Samo ako su mišljenja slobodna da se izraze i kritiziraju, možemo osigurati da naši stavovi budu utemeljeni na čvrstim argumentima i da se ne temelje na pogrešnim pretpostavkama. Zakoni koji štite slobodu govora imaju cijeli niz funkcija, od kojih su samo neke osiguravanje otvorene i transparentne vlasti putem osiguravanja demokratskih prava, poticanje inovacija i širenje ideja, zaštita pojedinaca od zlouporabe moći, ojačavanje osobne autonomije svakog pojedinog čovjeka, razumijevanje, tolerancija i promicanje intelektualnog i kulturnog blagostanja. Sloboda govora temelj je svakog demokratskog društva. U današnje vrijeme, javnost sve više i više inzistira da vlada bude transparentna o onome što se događa, gradeći povjerenje i potičući osjećaj uključenosti građana, a s obzirom na to da su vladini postupci izloženi javnosti, manja je mogućnost korupcije.

Međutim, transparentnost i cenzura su dvije strane dvosjeklog mača. Pitanje transparentnosti vlade i cenzuriranja osjetljivih informacija predstavlja ključnu dilemu u modernim demokracijama. S jedne strane, transparentnost je temelj demokratskih vrijednosti, omogućujući građanima da budu informirani i da drže vlast odgovornom. S druge strane, cenzuriranje određenih informacija može biti nužno za zaštitu nacionalne sigurnosti, privatnosti i društvene stabilnosti. U konačnici, balansiranje između cenzure i transparentnosti nije samo izazov za upravljanje informacijama, već i ključni test za očuvanje slobode i povjerenja u modernom društvu; jer samo pažljivom i pametnom ravnotežom možemo osigurati da zaštita ne postane represija, a otvorenost ne dovede do nerazmjernih rizika.

6. Literatura

1. Abbasi, I. S., i Al-Sharqi, L. (2015). Media censorship: Freedom versus responsibility. *Journal of Law and Conflict Resolution*, 7(4), 21-24. Preuzeto s <https://journals.org/journal-of-law-and-conflict-resolution>
2. Assmann, A. (2015). The burning of books as an assault on cultural memory. Zbornik radova s konferencije održane na katoličkom učilištu Leuven
3. Berman, E. (2007). Democratizing the media. *Florida State University Law Review Rev.*, 35, 817.
4. Bertrand, C. J. (1997). *Deontologija medija* (I. Kovač, Prev.). Sveučilišna knjižara. Preuzeto s <https://sedammora.com/wp-content/uploads/2017/03/1-poglavlje-bertrand-deontologija-medija.pdf>
1. Burns, Sheridan. (2009). Razumijeti novinarstvo, Naklada medijska istraživanja
2. Hardt, H. (2000). Communication is Freedom: Karl Marx on Press Freedom and Censorship. *Javnost - The Public*, 7(4), 85–99. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13183222.2000.11008760>
3. Hebrang Grgić, I. (2008). Cenzura: neizostavan čimbenik razvoja ljudske misli i društva. In Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem (pp. 135-166). Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
4. Hrvatska enciklopedija. (2013–2024). Cenzura. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/clanak/cenzura>
5. Hrvatska enciklopedija. (2013–2024). Sloboda medija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Preuzeto s <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sloboda-medija>
6. Kunczik, M., Zipfel, A., Rešetar, A., & Sušilović, D. (2006). Uvod u znanost o medijima i komunikologiju. Zaklada Friedrich Ebert Zagreb, 2006.

7. Labus, A. (2009). Upravljanje medijima, cenzura, te položaj i uloga novinara u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. *Studia lexicographica*, 3(4-5), 99-126.
8. Littlejohn, S. W., & Foss, K. A. (2010). *Theories of human communication*. Waveland press.
9. Malović, S. (2004). Ima li granice slobodi medija? *Politička misao*, 41(01), 32-41. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/22855>
10. McQuail, D. (1987). *McQuail's mass communication theory*. Sage Publications.
11. Mill, J. S. (1859). *O slobodi*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2020. Preuzeto s <https://www.azoo.hr/app/uploads/2021/01/MILL-O-SLOBODI-fin.pdf>
12. Naddaff, R. (2002). *Exiling the Poets: The production of censorship in Plato's Republic*. University of Chicago Press.
13. Organization of American States. (1969). *American convention on human rights "PACT OF SAN JOSE, COSTA RICA" (B-32)*. Preuzeto s https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf
14. Panić, M. (2017). Cenzura odozdo: Prilog teorijskoj raspravi o cenzuri. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 60(4), 25-44. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/195919>
15. Patenaude, B. M. (2012). Regional perspectives on human rights: The USSR and Russia, Part One. *Center for Russian, East European & Eurasian Studies, Stanford University*. Preuzeto s https://spice.fsi.stanford.edu/docs/regional_perspectives_on_human_rights_the_ussr_and_russia_part_one
16. Reić, D. (2021). „Šime Pavlović Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda – Protokoli uz konvenciju – Europski sud za ljudska prava”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 58(2), 681-682. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/257336>
17. The Constitution of the United States of America: Analysis and Interpretation. Amdt1.7.1 Historical Background on Free Speech Clause. Preuzeto s https://constitution.congress.gov/browse/essay/amdt1-7-1/ALDE_00013537/
18. Ujedinjeni narodi. (1966). *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*. Rezolucija br. 2200 A (XXI). Preuzeto s https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/medjunarodni/medjunarodni_pakt_o_gradjanskim_i_politickim_pravima.pdf
19. Ustavni sud Republike Hrvatske. (1950). Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Narodne novine - Međunarodni ugovori br. 18/97., 6/99. - proč. tekst, 8/99 - ispr., 14/02., 1/06. i 13/17.. Preuzeto s: <https://www.usud.hr/hr/europska-konvencija-o-ljudskim-pravima>
20. Ustav Republike Hrvatske. (1990). *Ustav Republike Hrvatske*. Narodne novine, br. 56/90. Preuzeto s <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>
21. Vlada Republike Hrvatske. (2009). *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. NN 12/2009, 143. Preuzeto s https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html
22. Organization of American States. (1969). *American convention on human rights "PACT OF SAN JOSE, COSTA RICA" (B-32)*. Preuzeto s https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf

23. Tomić, Z., & Jugo, D. (2021). Temelji međuljudske komunikacije. Sveučilište u Mostaru.